

Romid ja travellerid riiklikus haridussüsteemis

Ülevaade olukorrast
Euroopa Liidu liikmesriikides

Vahekokkuvõte

EUMC 2006

Aruandes kasutatud andmed ja teave riikide kohta on saadud rassismi ja ksenofoobia Euroopa teabevõrgustiku RAXEN riiklikest teabekeskustest. Käesoleva aruande eesmärk on üksnes teavitamine ning see ei sisalda juriidilisi soovitusi ega arvamusi.

Eessõna

Käesoleva aruande eesmärk on anda ülevaade hariduse, eelkõige põhi- ja keskhariduse kättesaadavusest romide ja travelleride¹ seast pärit õpilastele Euroopa Liidus. Aruandes käsitletakse olemasolevaid andmeid ja teavet romide ja travelleride seast pärit õpilaste hariduse kohta, samuti riikide haridusstrateegiaid ja hariduspoliitikat, tuuakse välja diskrimineerimise, tõrjutuse ja rassilise eraldamisega seotud probleemid, kirjeldatakse peamisi seadusandlikke ja poliitilisi algatusi, samuti muude oluliste tegurite mõju ja tegevust, ning esitatakse järeldused ja arvamused Euroopa Liidu institutsioonide ja liikmesriikide poliitikutele.

Riikides läbiviidud uuringutest² ja teistest selle aruande koostamisel kasutatud materjalidest selgub, et romide ja travelleride hariduse kohta on väga vähe uuendatud andmeid. EUMC tunnistab ja respektieerib rahvusliku identiteedi ja päritolu kohta andmete kogumisega seotud raskusi, kuid peab selliste andmete kogumist oluliseks, et töötada nii riikide kui Euroopa Liidu tasandil välja sobivad ja toimivad strateegiad. Niisuguseid andmeid võib koguda anonüümselt ning rakendades vajalikke meetmeid eraeluliste ja delikaatsete andmete kaitsmiseks.

Vaatamata ametlike andmete nappusele, näitab nii ametlikest kui ka mitteametlikest allikatest saadud teave, et kuigi eri riikides, piirkondades ja ka eri haridusastmetel on romide ja travelleride seast pärit õpilaste juurdepääs haridusele erinev, on hariduse kättesaadavus nende õpilaste puhul tõsine probleem. Mõned liikmesriigid on viimastel aastatel selle probleemi lahendamisel teatavat edu saavutanud, aga olukord on siiski ebarahuldav. Teha on veel palju, eriti rassilise eraldamise vallas, mis kõigis selle avaldumisvormides on romide ja travelleride laste jaoks haridussüsteemis suur takistus. Ühendus ja liikmesriigid peavad otsima palju põhjalikumaid ja kooskõlastatuid lähenemisviise, et lahendada romide ja travelleride hariduse probleemid ning selgitada välja kõik need keerulised tegurid, mis seda mõjutavad.

Multikultuurne Euroopa vajab niisuguste riiklike haridusstrateegiate väljatöötamist, mis võitleksid diskrimineerimise ja eelarvamustega, julgustades samas kultuurilist läbikäimist, et suurendada sotsiaalset sidusust, võimaluste võrdsust ning edendada sotsiaalset kapitali. See pole vajalik mitte ainult inimkapitali võimekuse tõstmiseks

¹ Teatud liri päritolu etnilis-kultuuriline rühm.

² Siseriiklikud uuringud koostasid EUMC-i teabevõrgustiku RAXEN riiklikud teabekeskused. Riiklikud teabekeskused on Euroopa Liidu liikmesriikides asuvad organisatsioonid, kes on sõlminud EUMC-iga lepingu objektiivsete, usaldusväärsete ja võrreldavate andmete kogumiseks rassismi ja ksenofoobia kohta.

ja suurema majandusliku õitsengu saavutamiseks, vaid eelkõige seetõttu, et võrdsed võimalused ja juurdepääs teenustele on Euroopa Liidus põhiõigus ja võtmetähtsusega väärtus.

Romide ja travelleride otsese ja süstemaatilise diskrimineerimise vastu võitlemine ning nende hariduse tõhus parandamine on keeruline ülesanne. Siiski saab tugeva ja sihikindla juhtimisega ning parema ja kooskõlastatuma tegevusega, romide ja travelleride kogukonna aktiivsel osalusel, saavutada vajalikud süstemaatilised muutused riikide haridusstruktuurides, et romide ja travelleride haridus paraneks, sest see mõjutab oluliselt nende tulevikku.

2005. aasta EUMC-i aastaaruandest selgus, et romid ja travellerid on rassismi riskirühm. Nad seisavad diskrimineerimisega silmitsi nii tööhõives, elamispinna muretsemisel kui ka hariduses, samuti satuvad nad kõikides Euroopa Liidu liikmesriikides pidevalt rassistliku vägivalla ohvriks. 2005. aastal vastu võetud Euroopa Parlamendi resolutsioon romide olukorra kohta Euroopa Liidus oli meie kõigi jaoks tõsiseks märguandeks. Resolutsioonis kirjeldatakse uut laadi partnerlust, mis põhineb kooskõlastamisel, koostööl ja ühisel tegutsemisel. See on partnerlus, mis rajaneb põhimõtetel ja seaduse jõul ning millele aitab kaasa nii vaimse kui ka materiaalse panuse õiglane jaotumine.

Beate Winkler

Direktor

Aprill 2006

Vahekokkuvõte

Üks Euroopa põhiväärtusi on võrdsed võimalused³. See kehtib eriti hariduses, kuna see mõjutab tulevikuväljavaateid ja on sotsiaalse mobiilsuse peamine vahend. Seetõttu on elutähtis tagada haridussüsteemides õiglus, et neist võiksid kasu saada kõik, ilma diskrimineerimiseta.

Haridus on peamine vahend, et edendada sotsiaalset sidusust, mis on üks kolmest peaesmärgist 2000. aastal vastu võetud Lissaboni strateegias. Selle eesmärk on muuta Euroopa Liit kõige konkurentsivõimelisemaks ja dünaamilisemaks teadmispõhiseks majandusruumiks, kuna lisaks teadmiste andmisele ja oskuste arendamisele kujundab haridus ka hoiakuid ja võimaldab noortel kohaneda kiiresti muutuvate sotsiaalsete ja majanduslike oludega. Nagu Euroopa Komisjon on rõhutanud, avaldavad tõhusus ja õiglus teineteisele tugevdavat mõju.⁴

Käesolevast aruandest selgub, et romide ja travelleride seast pärit õpilaste haridusolukord on vaatamata ühenduse ja liikmesriikide jõupingutustele enamasti ebarahuldav. See järeldus langeb suures osas kokku teiste organisatsioonide, näiteks Euroopa Nõukogu, raportite tulemustega. Käesolev aruanne on siiski põhjalikum ja väärtust lisab see, et koondatud on kõik ühendusest ja liikmesriikidest kättesaadavad tõendusmaterjalid, et anda ülevaade praegusest olukorrast ja pakkuda välja konkreetsed meetmed.

Romide ja travelleride seast pärit õpilased puutuvad hariduses jätkuvalt kokku diskrimineerimise ja tõrjutusega, mis on mitmete omavahel seotud tegurite, sealhulgas madala elatustaseme, eelkõige töötuse kõrge taseme, halbade elamistingimuste ja tervishoiuteenuse ebapiisava kättesaadavuse tulemus. Kuigi mõnedes liikmesriikides on rakendatud vähemuste ja sisserändajatele, sealhulgas romidele ja travelleridele suunatud kultuurilise või kultuuridevahelise hariduse strateegia elemente ja programme, on selge, et praeguse olukorra leevendamiseks on vaja sisse viia palju süsteemsemad muutused.

³ Euroopa Komisjon on kuulutanud 2007. aasta võrdsete võimaluste aastaks.

⁴ Euroopa Komisjon (2005), *Modernising education and training: a vital contribution to prosperity and social cohesion in Europe* (Hariduse ja koolituse kaasajastamine: oluline panus majandusliku õitsengu ja sotsiaalse ühtekuuluvuse kindlustamiseks Euroopas), Brüssel, 30.11.2005 KOM(2005) 549 lõplik, kättesaadav aadressil http://www.europa.eu.int/comm/education/policies/2010/doc/progressreport06_en.pdf (12-10-2005).

Aruandest selgub ka, et ametlikud andmed romide ja travelleride hariduse kohta ei ole kättesaadavad. Enamikus liikmesriikides tuleb haridusvaldkonna andmete kogumise struktuure ja mehhanisme parandada või need alles luua, ideaalsel puhul koostöös Euroopa Komisjoni ja EUROSTAT-iga, et sarnaseid indikaatoreid luues parandada andmete võrreldavust. See võimaldaks ühenduse, riikide ja kohalikul tasemel kasutusele võetud poliitika, meetmete ja algatuste mõju tõhusalt ja täpselt hinnata. EUMC mõistab mitmetel puhkudel välja toodud raskusi rahvast puudutavate andmete kogumisel, kuid rõhutab objektiivsete, usaldusväärsete ja võrreldavate rahvast puudutavate andmete kogumise ja statistilise töötlemise ülimat olulisust, et saaks teha põhjaliku ja objektiivse analüüsi, mis toetab tõhusalt asjakohaste ja toimivate strateegiate väljatöötamist nii riiklikul kui ka Euroopa Liidu tasandil. Neid andmeid võib koguda anonüümselt ning rakendades vajalikke meetmeid eraeluliste ja delikaatsete andmete kaitsmiseks.

Liimesriigid koguvad küll üksikasjalikku haridusstatistikat rahva kohta üldiselt, aga põhinäitajate osas puuduvad rahvuslikult diferentseeritud andmed romide ja travelleride kohta, nagu näiteks õpilaseks registreerimine ja kooliskäimine, samuti koolis edasijõudmine ja saavutused. Ka olemasolevates demograafilistes andmetes võivad romid ja travellerid kajastuda ebapiisavalt, eriti kui grupikuuluvus tehakse kindlaks rahvusliku või keelelise enesemääratluse kaudu, kuna romide või travelleride hulka kuulumine seostub sotsiaalse häälmärgistamise ja negatiivsete stereotüüpidega ning see võib kaasa tuua selle, et ei taheta oma kuuluvust sellesse gruppi avalikult tunnistada. Lisaks ei ole riikide haridusstatistika omavahel võrreldav, kuna andmete kogumisel on kasutatud erinevat metoodikat ning ka haridussüsteemide struktuur on erinev.

Seetõttu peab EUMC eriti tervitatavaks Tšehhi Vabariigi valitsuse 2006. aasta jaanuaris vastu võetud otsust kiita heaks uus seiresüsteem anonüümsete andmete kogumiseks romide ja travelleride hariduse, kooliskäimise, sündimuse, rände, palkade, töötuse ja selle kestuse, töötute vanuse, romide ja travelleride ettevõtluse ja varimajanduse, elamistingimuste, majapidamistarvete ja võlgade kohta.

1. Järeldused laste registreerimisest kooli ning kooliskäimisest põhikooli- ja gümnaasiumiastmes

Olemasolevatest andmetest selgub, et põhikooliastmes on laste koolidesse registreerimine ja kooliskäimine enamikus riikides vähene, kuigi mõnes riigis on välja toodud piirkondlikud, elustilist ja muust tulenevad erinevused romide ja travelleride eri rühmade vahel (näiteks Belgias, Prantsusmaal ja Sloveenias); samas on tõsine probleem pidev ja

laialt levinud koolist puudumine, mis puudutab kõiki romide ja travelleride seast pärit õpilasi. Harv tundide küllastamine ja puudumiste arvukus võib anda märku sellest, et ühest küljest ei ole õpilased ega nende vanemad veendunud hariduse tähtsuses, ning teisalt sellest, et koolid suhtuvad nende õpilaste puudumistesse leebemalt. See võib ka viidata asjaolule, et paljudel vaestest romide ja travelleride peredest pärit lastel on raskusi kooli pääsemisega. Paljudes riikides on viimastel aastatel koolidesse registreerumine väidetavalt paranenud, samas teistes riikides on olukord endiselt kriitiline.

Olemasolevad tõendid näitavad, et gümnaasiumiastmesse minnakse edasi harva ja koolist väljalangemine on seda sagedasem, mida vanemaks õpilased saavad. Selle põhjus on kas katse leida tulusat tööd või halb edasijõudmine koolis, võimalik, et ka mõlemad põhjused koos. Statistilised andmed romide ja travelleride seast pärit õpilaste edasijõudmise kohta, eriti võrdlus riigi üldise tasemega, on eriti puudulikud, kuid olemasolevad, enamasti küsitluste põhjal saadud andmed näitavad, et nende õpilaste edasijõudmine on keskmisest kehvem ja seega on neil väiksem võimalus omandada haridust, mis hiljem võimaldaks tasuvat töökohta leida.

2. Rassiline eraldamine liikmesriikides

Romide ja travelleride seast pärit õpilaste puhul on ametlik ja mitteametlik rassiline eraldamine visa kaduma, vaatamata selle vastu võitlemiseks välja töötatud strateegiale ja poliitikale. Kuigi hariduspoliitikas ei ole enam süstemaatilist rassilist eraldamist, praktiseerivad koolid ja haridusametnikud seda mitmel, enamasti kaudsel viisil, sageli ka poliitika ja tegevuse tahtmatu tulemusena. Eraldamine leiab aset klassiruumides, kus romi õpilased pannakse istuma eraldi. Samuti on õppetöö korraldatud nii, et nende õpetamine toimub samas koolis eraldi klassiruumides (sama või lihtsustatud õppekava järgi). Koolid ja haridusametnikud võivad õpilasi eraldada, tuues põhjuseks nende erivajadused ja/või käitumisprobleemid ja õpiraskused. Viimane võib sageli viia ka romide paigutamiseni erikoolidesse, mis on ette nähtud vaimupuudega lastele. See on endiselt murettekitav nähtus sellistes liikmesriikides nagu Ungari, Slovakkia ja Tšehhi Vabariik. Siiski astutakse juba samme, et testimise ja ümberpaigutuste tegemise süsteem üle vaadata ning võtta arvesse romide ja travelleride laste sotsiaalsest ja kultuurilisest taustast tulenevaid norme ja käitumistavasid.

3. Järeldused hariduse kättesaadavust ja koolis edasijõudmist mõjutavate tegurite kohta

Romide ja travelleride juurdepääsu haridusele mõjutab otsene ja süstemaatiline diskrimineerimine ja tõrjutus haridussüsteemis, samuti nende üldised elutingimused, mida alati iseloomustab kõrge töötusemäär, halvad eluasemetingimused ja tervishoiuteenuste mittekättesaadavus. See omakorda loob vaesuse, tõrjutuse ja marginaliseerumise nõiaringi, mis halvendab nende võimalusi saada haridust ja kasutada sellest tulenevaid eeliseid. Siiski on hariduse kättesaadavuse puhul olulised ka muud tegurid:

- kooli registreerimiseks vajalike dokumentide või otseste ja/või kaudsete hariduskulutustega seotud tõrjutuse ilmingud;
- rassilise eraldamise ilmingud klassiruumis, sealhulgas ebaõige määramine vaimse puudega laste haridusasutusse;
- romisid ja travelleride puudutava materjali ja teabe puudumine õppekavas (eriti ajaloo ja sotsiaalteaduste õppekavas) ning õpilaste kogemustega kooskõlas olevate allikate puudumine;
- õpetajad, kellel ei ole piisavalt koolitust eri rahvuste esindajatest koosnevate klassidega toimetulekuks, kelle tööd ei toeta kultuuridevahelised vahendajad ning keda ei tasustata piisavalt selle eest, et nad riskivad enneaegse läbipõlemisega ja ükskõikseks muutumisega;
- eelarvamused, mis väljenduvad koolis ahistamises, rassilistes solvangutes ja kiusamises;
- koolieelse hariduse puudumine, mis on elutähtis, et kooli nõudmiste ja käitumisnormidega kohaneda, ning samuti keeleoskuse arendamiseks;
- vanemate madal haridustase, mistõttu nad pole võimelised lapsi õppetöös abistama ja mis vähendab laste ambitsioone;
- vanemate kokkupuuted diskrimineerimise ja eelarvamustega takistavad neid mõistmast, kuidas ametlikust haridussüsteemist saadud haridus võib kaasa aidata elukvaliteedi paranemisele ja töö leidmisele.

4. Poliitika muutmisel ees seisvad ülesanded

Nende probleemidega tegelemisel on mõned liikmesriigid astunud samme, et reformida oma haridussüsteemi ja samuti romisid käsitlevaid strateegiaid. Siiski näitavad tõendusmaterjalid, et tulemuste saavutamine võtab sageli aega ja edusammud on visad tulema kohaliku valitsuse ja mitteromidest lapsevanemate vastuseisu tõttu. Mitmest aruandest tuleb välja vanemate ning ka koolijuhtide ja kohalike võimude (sh Ungari, Slovakkia, Kreeka, Küprose, Tšehhi Vabariigi, Hispaania) negatiivne suhtumine romidest õpilaste arvu suurendamisse tavakoolis.

Riikides, kus valitsusel on olemas romisid ja travellerite käsitlev poliitika, ei rahastata seda tihti piisavalt ning see toob kaasa viivituse haridusmeetmete sisseviimisel või nende puuduliku rakendamise. Eri liikmesriikides on romisid ja travellerite puudutav hariduspoliitika erinev: mõned on välja töötanud ja rakendanud mitmesuguseid spetsiaalselt romidele ja travelleridele suunatud hariduspoliitilisi meetmeid, teised üritavad lahendusi leida laiemal diskrimineerimisvastase või kultuuridevahelise hariduspoliitika raames. Mõlemal juhul on siiski teave nende meetmete mõõdetavate tulemuste või jätkusuutlikkuse kohta väga piiratud. Mitmes liikmesriigis on algatatud ka uuenduslikke projekte, sageli Euroopa Liidu rahalisel toel. Eriti ulatuslikult kasutati kümnes uues liikmesriigis liitumisperioodil PHARE programmi, millega saavutati ka mõningad positiivsed tulemused, mis mõjutasid hiljem ka poliitilisi otsuseid.

Euroopa Liit tervikuna ja liikmesriigid seisavad silmitsi raske ülesandega võidelda romide ja travellerite diskrimineerimise vastu ning suurendada võrdseid võimalusi hariduse omandamiseks. Siiski tooks tasakaalustatum, piisavalt rahastatud tegevus, kuhu ühtlasi kaasataks aktiivsemalt romide ja travellerite kogukonnad, kaasa vajalikud muudatused riiklikes haridussüsteemides ning parandaks nende inimeste haridust, mis omakorda mõjutab olulisel määral nende tulevikuväljavaateid.

5. EUMC-i hinnangud

EUMC-i hinnangud, mis käsitlevad peamisi romide ja travellerite haridust mõjutavad tegureid ja toovad esile tõsise vajaduse kõikehõlmavaks ja eesmärgipäraseks tegevuseks nii riiklikul kui kohalikul tasandil, kaasates aktiivselt romide ja travellerite kogukondade esindajaid, on peamiselt alljärgnevad.⁵

Üldine poliitika ja meetmed

- Liikmesriigid ja kohalikud võimud peavad laiaulatuslikult käsitlema tegureid, mis mõjutavad romisid ja travellerite sellistes valdkondades nagu haridus, eluaseme leidmine, tööhõive, tervis ning isikut tõendavate dokumentide saamine, rakendades nendele rühmadele suunatud tegevuskavasid. Riiklike võrdõiguslikkuse tagamise institutsioonide vastutusel peaks olema olukorra süstemaatiline jälgimine.

⁵ Üksikasjalik ülevaade EUMC-i hinnangutest on käesoleva aruande lõpus.

- Liikmesriigid peavad välja töötama konkreetse poliitika ja meetmed, mis edendaksid koostöös ajakirjanike ja meediaga romide ja travelleride kultuuri ja ajaloo austamist ning tunnustamist.

Hariduspoliitika ja -meetmed

- Liikmesriigid peavad ühtlasi tagama, et seadustes oleks kehtestatud ja pädevate võimude poolt ka rakendatud meetmed, mis sõnaselgelt keelavad igasuguse otsese või kaudse rassilise eraldamise erikoolidesse või -klassidesse ning asjakohased karistused.
- Liikmesriigid peavad romide ja travelleride eraldamise puhul võtma teatud taasühendavaid meetmeid ning tagama, et neid abinõusid kohalikul tasandil korralikult rakendataks.
- Liikmesriigid peavad aktiivselt julgustama romisid ja travellere end registreerima, vähendades ebavajalikke haldustakistusi ja tagades, et neile väljastataks kõik vajalikud dokumendid.
- Liikmesriigid peavad tagama, et koolidele, kus õpivad romide ja travelleride seast pärit õpilased, eraldatakse tarvilik raha, vajadusel lisaraha, et neil oleks võrdselt teiste riiklike koolidega võimalik pakkuda kvaliteetset haridust.
- Liikmesriigid peavad tegema praktilisi algatusi, nagu näiteks sotsiaaltoetused romide ja travelleride peredele, et julgustada neid lapsi koolieelsetesse lasteasutustesse registreerima, mis kaudselt parandab ka naiste võimalusi tööd leida.
- Haridusametnikud peavad tagama, et kõigil romide ja travelleride seast pärit õpilastel oleks vaba juurdepääs nii kohustuslikule haridusele kui ka edasiõppimisele, sealhulgas kõrgharidusele, mis tähendab, et kulutused (näiteks õppemaks, õpikute maksumus, muud õppevahendid, transport jne) peaks katma stipendiumi- või õppemaksuvabastuse süsteemi abil.
- Haridusametnikud peavad looma spetsiaalsed sisseelamisprogrammid, et lõimida romide ja travelleride seast pärit õpilased tavahariduse süsteemi.
- Haridusametnikud peavad tagama, et rändavatest kogukondadest pärit laste toetuseks oleksid olemas spetsiaalsed pedagoogilised meetmed, mille eesmärk on lõimida neid oma ajutise elukoha kohalikesse koolidesse, jälgida süstemaatiliselt nende edasijõudmist ja edendada kaugõppe kasutamist.

- Piirkondades, kus elab palju romisid, peaksid haridusametnikud kaaluma valikainena kõigile õpilastele romi keele õppe võimaluse loomist. Koolis romi keele kasutamise asjus tuleks nõu pidada romide kogukonnaga, sest sageli on selles küsimuses eriarvamusi.
- Haridusametnikud peavad välja töötama ja ellu viima teadlikkuse tõstmise kampaaniaid, et tutvustada kohalikul tasandil koolieelset haridust, kaasates romide ja travelleride esindajaid ning kohalikke võime. Keskenduda tuleks konkreetsetele meetmetele, et kaasata romide ja travelleride hulka kuuluvaid lapsevanemaid koolieelsesse haridusse, et leevendada nende hirme assimileerimise või ahistamise ees.
- Haridusametnikud peavad tagama, et igasugune diskrimineeriv tegevus, mille tagajärjel satub ebaproportsionaalselt suur arv romide ja travelleride seast pärit õpilasi erikoolidesse, asendatakse arenguestluste ja psühhopedagoogiliste testidega, milles arvestatakse keelefaktorit ja erinevaid sotsiaalkultuurilisi norme, ning mis on välja töötatud koostöös romide ja travelleride esindajatega.
- Haridusametnikud peavad tagama, et arenguestluste ja psühhopedagoogiliste testide läbiviimine oleks pidevalt lapsevanemate otsese järelevalve all.
- Haridusametnikud peavad tagama, et õpikutes käsitletaks romide ja travelleride ajalugu ja kultuuri, eriti silmas pidades romide saatust holokausti ajal. Kajastada tuleks ka romide ja travelleride olulist panust eri riikides ja Euroopas tervikuna.
- Haridusametnikud peavad tagama, et eri rahvusrühmade esindajatest koosnevas klassis töötavad õpetajad saaksid erikoolitust, asjakohast töötasu ning et neil oleks asjatundjate ja kultuuridevaheliste vahendajate toetus. Õpetajatele tuleks selgitada, et nad kaasaksid romide ja travelleride seast pärit õpilasi rohkem õppetöösse ega vähendaks hinnaalandust tehes nende õpimotivatsiooni.
- Koolid peavad pidevalt jälgima põhjuseta puudumisi ning kaasama aktiivselt vanemaid, et tagada laste regulaarne kooliskäimine. Seega peavad koolid välja selgitama ka koolist puudumise põhjused ja töötama välja asjakohased meetmed.
- Koolid peavad tõstma esile romide ja travelleride seast pärit õpilaste häid õppetulemusi ning võimud peavad toetama haritud inimesi tööotsingutel, et rõhutada hea õppeedukuse ja paremate tulevikuväljavaadete seost.
- Koolid peavad tegema jõupingutusi, et kaasata romide ja travelleride seast pärit lapsevanemaid kooli ettevõtmistesse, et edendada

vastastikust mõistmist. Koolid peavad vanemaid kaasama austades nende väärtusi ja kultuuri ning tunnustades nende panust oma laste harimisse.

- Kohalikud võimud peavad võimaldama rändava eluviisiga kogukondadele vajalikke rajatisi, et parandada nende elatustaset. Koolid peavad välja töötama pedagoogilised meetmed, et lõimida neid lapsi teiste õpilastega, tunnustades rändavat eluviisi kui seaduslikku ja respekteeritud elulaadi.

Seire ja andmete kogumine

- Haridusametnikud peavad koguma süstemaatiliselt romide ja travelleride kohta rahvuslikult diferentseeritud andmeid, mille abil saab omakorda mõõta poliitika ja meetmete mõju.
- Liikmesriigid peavad kaaluma selles valdkonnas koostööd Euroopa Komisjoni ja Eurostatiga, et töötada välja ühised statistilised indikaatorid, millega tõhusalt mõõta romide ja travelleride seast pärit õpilaste harimist.